

Els programes comarcals de desenvolupament rural a Catalunya: la iniciativa Leader i el programa Proder¹

Santiago Roquer Soler

Universitat Rovira i Virgili. Grup de Recerques Urbanes i Rurals

Resum

S'analitzen dos instruments de la política de suport al desenvolupament rural amb finançament europeu, concretats al cas de Catalunya. Ens referim a la iniciativa europea LEADER (iniciada el 1989 i aplicada en tres convocatòries) i el programa espanyol PRODER, inspirat en l'anterior i creat amb l'objectiu d'estendre la metodologia del primer a bona part del món rural. Per a ambdós, s'estudien i comparen els objectius i plantejaments bàsics, les mesures o accions subvencionables, els territoris que han resultat afavorits i els resultats assolits. La metodologia de desenvolupament rural de tots dos programes es basa en els processos de baix a dalt o de caire endogen, comptant-hi amb la constitució de Grups d'Acció Local. En particular es valora la inversió generada pels PRODER i el seu repartiment per sectors d'activitat. El balanç global d'aquests instruments és positiu; entre altres efectes s'ha afavorit la presa de consciència sobre les potencialitats del propi territori i la seva posada en valor.

1. Vull fer constar el meu agraïment al professor Jordi Blay, membre del Grup de Recerques Urbanes i Rurals, amb qui comparteixo des de fa anys investigacions i treballs aplicats sobre els programes comarcals de desenvolupament rural a Catalunya, de manera que, tot i que el text és responsabilitat de qui signa el treball, molts dels plantejaments, de les idees i dels resultats presentats són fruit d'un esforç compartit amb ell i amb altres membres del grup de recerca.

Paraules clau: desenvolupament rural, Catalunya, PRODER, LEADER, comarca.

Resumen

Se analizan dos instrumentos de la política de apoyo al desarrollo rural con financiación europea, en referencia al caso de Cataluña. Se trata de la iniciativa europea LEADER (iniciada en 1989 y aplicada en tres convocatorias) y el programa español PRODER, inspirado en el anterior y creado con el objetivo de extender la metodología del primero a buena parte del mundo rural. Para ambos se estudian y comparan los objetivos y planteamientos básicos, las medidas o acciones subvencionables, las comarcas que han resultado favorecidas y los resultados conseguidos. La metodología de desarrollo rural de los dos programas se basa en los procesos de abajo arriba o de carácter endógeno, contando para ello con los llamados Grupos de Acción Local. En particular se valora la inversión generada por los PRODER y su reparto por sectores de actividad. El balance global de estos instrumentos es positivo; entre otros efectos se ha favorecido la concienciación sobre las potencialidades del propio territorio y su puesta en valor.

Palabras clave: desarrollo rural, Cataluña, PRODER, LEADER, comarca.

Abstract

In this paper, I analyze two European funded policy instruments to support rural development in Catalonia: the initiative LEADER (started in 1989 and applied in three different calls) and the Spanish program PRODER inspired by the former but with the idea to extend its methodology to the whole rural environment. In both cases, I study and compare the goals and its standpoints, the actions suitable to be subsidised, the areas (comarques) that have been favoured and the final outcomes. The methodology of rural development for both programs is an endogenous bottom up process with the support of Local Action Groups. It is highly valued the investment generated by de PRODER and its wide distribution among different areas of activity. We conclude to say that the overall balance of all these instruments is positive, and among other positive effects it favoured the acknowledgment of the potential value of the territory.

Keywords: rural development, Catalonia, PRODER, LEADER, *comarca*.

Abans d'entrar en la matèria objecte de la conferència, voldria agrair a la Junta Directiva de la Societat Catalana de Geografia i de manera especial al seu President, Dr. Francesc Nadal, la deferència que ha tingut de convidar-me a pronunciar aquesta conferència en una institució, la Societat Catalana de Geografia, a la qual em vaig inscriure quan encara era estudiant de la Universitat de Barcelona i, a més, en un any tant important com és el del centenari de la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, la institució mare que acull en el seu si a diverses societats científiques com la nostra.

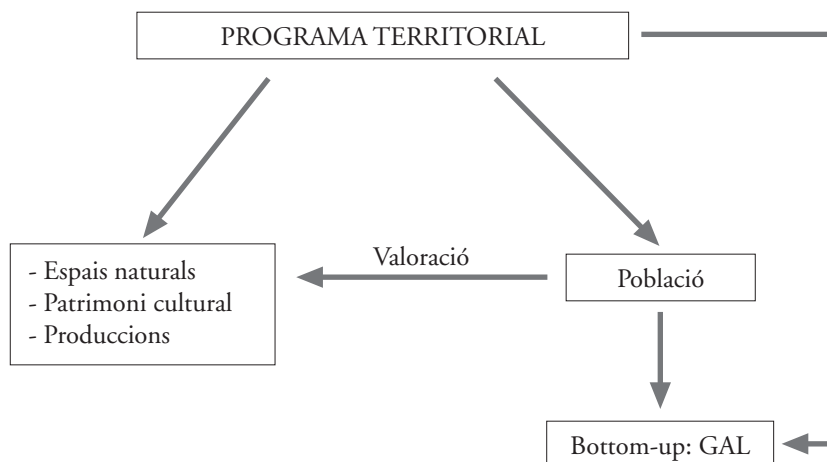
* * *

La finalitat fonamental del present text és estudiar els objectius i plantejaments bàsics, les mesures o accions subvencionables, els territoris afavorits i els resultats dels programes comarcals de desenvolupament rural duts a terme a Catalunya des dels últims anys del segle passat fins a l'actualitat, corresponents a l'aplicació de les diverses iniciatives Leader i al programa Proder, un programa inspirat i força similar al d'aquesta iniciativa.

1. La Unió Europea i el desenvolupament Rural: la metodologia Leader

Abans d'entrar en l'objectiu principal de l'estudi, convé recordar a tall d'introducció el context en què operen aquests programes comarcals i sobretot la metodologia que els és pròpia, la metodologia Leader, que té com a aspecte més representatiu l'anomenat "bottom up". És prou sabut que la política agrària ha estat des de la seva fundació un dels grans temes d'actuació de la Unió Europea. Durant les primeres dècades l'objectiu se centrava sobretot en la producció i no serà fins a finals dels anys vuitanta quan sorgirà la preocupació pel desenvolupament integral dels territoris rurals de la Unió, afectats amb més o menys intensitat per problemes prou coneguts tant de tipus econòmic (crisi de l'explotació agrària tradicional, escassa diversificació de les activitats econòmiques, pèrdua de serveis al món rural, etc.), sociodemogràfics (despoblament, desequilibri de la sex-ratio per la major emigració femenina, caiguda dramàtica de la natalitat, envelliment, creixement natural negatiu, pèrdua de la cultura tradicional, etc.) i ambientals. La resposta a aquesta greu situació donarà lloc a l'aparició d'una política de suport al desenvolupament rural, constituint-se en el denominat segon pilar de la PAC. Aquesta política de suport al desenvolupament rural es desenvolupa a dos nivells o marcs diferents: un de tipus general, i econòmicament el més important, per a tot el món agrari i rural, que actualment s'aplica a través dels Plans de Desenvolupament Rural (PDR) i un segon nivell, centrat només en determinats territoris, adreçat fonamentalment a la diversificació econòmica i gestionat globalment mitjançant una metodologia nova, la denominada metodologia Leader, basada en el desen-

Figura 1
El “bottom up” de la iniciativa Leader

Font: Blay, Roquer, 2002, modificat.

volumament de baix a dalt, és a dir el “bottom-up”, i incloent altres característiques innovadores que ja comentarem. Econòmicament és una iniciativa molt més modesta però que es convertirà en una referent per al desenvolupament rural. Observi's que es parla no de programa sinó de iniciativa, que és el terme que fa servir la Unió Europea quan es tracta de programes experimentals i innovadors.

1.1 Característiques de la iniciativa Leader

Es prou conegut que Leader és un acrònim fruit de les paraules franceses “Liaisons Entre Actions de Développement de l’Economie Rurale”, que traduït al català permet mantenir l’acrònim ja que parlariem de Lligams Entre Accions de Desenvolupament de l’Economia Rural. Es tracta d’un programa de suport a accions de diversificació de l’activitat econòmica en zones rurals, gestionat, com ja s’ha dit, a través d’una metodologia específica.

En què consisteix aquesta metodologia? Quines són les seves característiques definidores? Se’n poden destacar les següents:

- a) *L’enfocament territorial i el caràcter endogen.* A partir d’un territori bastant petit i força homogeni, es tracta d’establir un programa comarcal amb una estratègia de desenvolupament que tingui com a objectiu la posada en valor dels recursos propis d’aquest territori, les seves potencialitats específiques, cosa que li dóna aquest caràcter endogen.

b) *L'enfocament ascendent: la constitució del Grup d'Acció Local.* Es tracta d'una visió del desenvolupament que es basa en la gent del propi territori, és a dir que siguin els seus habitants els agents, alhora que beneficiaris, del programa de desenvolupament. Amb aquesta finalitat cada territori ha de constituir un organisme, el Grup d'Acció Local (GAL), amb presència de socis representants tant del sector públic com privat (Ajuntaments, Consell Comarcal, associacions empresarials, sindicats, associacions socials, culturals, etc.) que és converteix en el responsable de dissenyar el programa, i, si és aprovat per les instàncies superiors, de gestionar-lo: aprovar-ne el pressupost, decidir les accions subvencionables i el grau de finançament, tot això mitjançant criteris prefixats per la normativa general o pel propi grup, elegir l'equip tècnic responsable de gestionar el programa, etc.

Tot el que acaben d'explicar es pot resumir en l'esquema de la figura 1. El programa territorial de desenvolupament es basa en dos pilars: a) per una banda busca aprofitar les potencialitats i especificitats de la zona, que es concreten especialment en un medi rural sovint molt valuós, en un patrimoni cultural propi i en unes produccions específiques, tots ells sovint fortament interrelacionats. b) per altra, s'ha de basar en la població del propi territori que, per una banda, és la responsable de les accions de desenvolupament i per tant la beneficiària de les subvencions, i per l'altra és la responsable de la seva gestió. Això es concreta a través de la constitució del Grup d'Acció Local (GAL) responsable del disseny i la gestió del programa de desenvolupament territorial.

c) *La innovació i l'efecte demostració.* Els trets que s'acaben d'assenyalar són els més representatius de Leader, els que l'han fet un referent en el món del desenvolupament rural. Presenta, tanmateix, algunes altres característiques rellevants. Per exemple, a través de diverses formulacions, en els tres programes Leader apareix la idea que han de ser programes o accions que resultin diferents, noves, d'acord amb la concepció de les iniciatives comunitàries com a laboratoris d'experimentació socioeconòmica. A Leader I es potenciava la diversificació econòmica, mentre que a Leader II es volia que les accions fossin innovadores, sigui en el producte o servei ofert, en els processos de producció o de gestió, etc. Finalment Leader + fa un pas més i estableix que tot el programa ha de demostrar el seu "caràcter pilot amb la creació d'instruments que permetin emprendre vies de desenvolupament sostenible, noves en comparació amb les pràctiques exercides en el passat i concebudes i aplicades en el marc d'altres programes" (DOGC, 3478/ 21/09/01, pàg. 14301). Aquest caràcter innovador es complementa amb la idea que les accions han de tenir la capacitat de actuar com models a seguir, tant en el propi territori com en altres, és el que se'n diu l'efecte demostració. En tot cas ja tindrem ocasió més endavant de comentar el significat real d'aquest caràcter innovador.

- d) *La multisectorialitat de les accions i la seva interrelació.* La idea de la integració ja ha d'aparèixer en el programa de desenvolupament,² però a més es busca potenciar aquelles accions de caràcter més o menys multisectorial i que a més generin sinergies entre els diversos sectors, especialment amb l'activitat agrària. Realment aquesta característica es podria considerar una faceta més de la innovació i, de fet, quan es tracta d'establir el grau de subvenció es pot tenir com un criteri que mesura la seva capacitat innovadora.
- e) *La cooperació i el treball en xarxa.* Finalment la iniciativa Leader busca potenciar la cooperació entre territoris a fi i efecte d'afavorir l'intercanvi d'experiències, és a dir per facilitar l'efecte demostració. Això ha comportat varies actuacions. Per una banda, s'estableix una determinada quantitat econòmica per a la cooperació entre territoris, a Leader II només podia ser de tipus transnacional, mentre que a Leader + s'ha ampliat a grups del propi país. Aquesta cooperació ha permès l'intercanvi d'experiències a través de jornades, visites, etc. i en certs casos ha suposat la creació de xarxes estables de territoris que col·laboren a partir de determinats elements comuns, per exemple, comarques especialitzades en determinades produccions (vi, oli, formatges, etc.), en espais naturals més o menys semblants i singulars (parcs naturals, per exemple), en trets culturals comuns (el paisatge de les construccions de pedra seca, per posar un cas), en estratègies de desenvolupament molt properes (centrades per exemple en les produccions de qualitat), etc. Per altra banda, per part de la pròpia Unió Europea i dels estats membres s'han creat organismes destinats específicament a promoure i facilitar aquesta cooperació, com va ser el cas del Observatori Europeu Leader II, que tenia la seva rèplica espanyola en la "Unidad Española del Observatorio Europeo Leader", i en l'actual "Célula de Promoción y Animación del Desarrollo Rural", vinculada amb l'Observatori Europeu Leader +.³

2. Les anteriors iniciatives Leader a Catalunya: una visió ràpida de la iniciativa Leader II

La primera iniciativa Leader és va desenvolupar aproximadament entre 1989 i 1993 i en el cas de Catalunya se'n van veure beneficiades només dues zones, la del Pallars, que aglutinava les dues comarques d'aquest territori, i la Terra Alta.

2. Ja veurem més endavant com aquesta idea es reforça a Leader +, on es parla que el programa ha de girar entorn d'un aspecte dominant i aglutinador.

3. De fet el Grup de Recerques Urbanes i Rurals de la URV ve col·laborant, en l'àmbit dels grups catalans, amb aquest organisme des del període de vigència de Leader II fins a l'actualitat.

2.1 Els territoris Leader II a Catalunya

Per la seva banda, aproximadament en el període que va de 1994 a 1999 es va desenvolupar la iniciativa Leader II,⁴ que en el cas català es va dur a terme a 10 zones, tal com es pot veure al mapa de la figura 2. Hi trobem els dos territoris ja esmentats de Leader I, i vuit territoris nous: tres corresponen exactament a les comarques que els donen nom, Garrotxa, Conca de Barberà i Priorat, altres tres són només parts d'una comarca, l'Alt Urgell Sud, el Berguedà, corresponent a només la zona sud de la comarca, i un molt petit sector de l'Alt Empordà, només 6 municipis, que van prendre el nom de Salines-Bassegoda; finalment, a la zona de l'Ebre apareixen dos territoris pertanyents a les comarques del Baix Ebre, el Montsià i la Ribera, però sense respectar els límits comarcals, sinó que el grup Lidebre agrupava els municipis de les ribes, de la plana i del delta, mentre que el grup Massís dels Ports incloïa els municipis d'aquestes comarques que comparteixen aquest conjunt muntanyós. Observi's que amb l'excepció de Lidebre, es tracta de territoris de muntanya o amb nombrosos municipis que podríem qualificar de muntanya mitjana, mentre que no hi són presents altres territoris rurals més planers, com els del centre i sud de Lleida.

2.2 Objectius i mesures subvencionables a Leader II

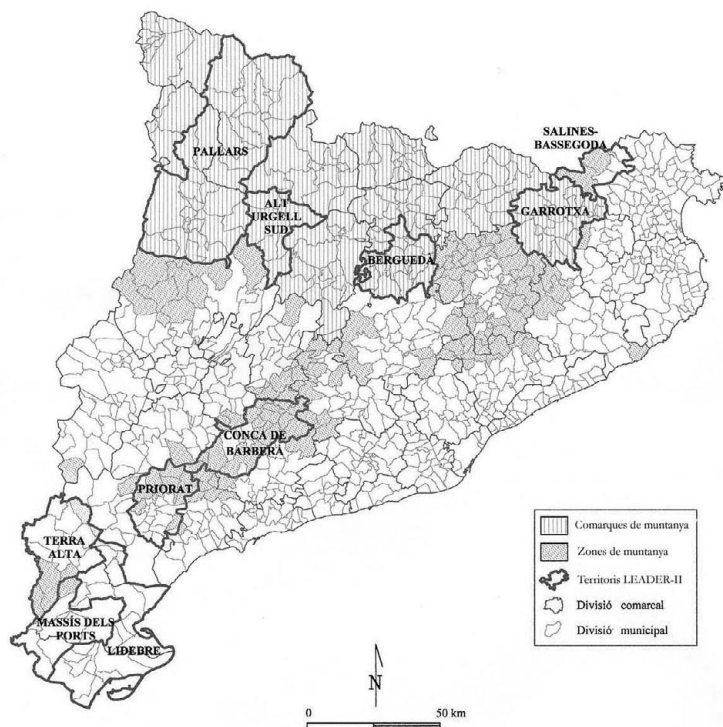
La normativa sobre la qual s'havien de basar els respectius programes comarcals fixava, en primer lloc, una sèrie d'objectius, com és ara la creació/consolidació de llocs de treball, la millora dels recursos humans de la zona, la valorització d'allò que és propi de cada territori (recursos, espais naturals, produccions, patrimoni cultural), el fre al despoblament rural i la millora de la qualitat de vida de la població rural. Al mateix temps establí prioritats a l'hora de seleccionar les accions, entre les quals convé destacar dues: la prioritat per a accions promogudes per dones i joves i per aquelles accions que asseguressin la sostenibilitat ambiental.

D'acord, doncs, amb aquests objectius i tenint en compte aquestes prioritats, les accions que es podien subvencionar a través de Leader II s'agrupaven en 6 tipus de mesures, totes elles incloses en un gran bloc que prenia el nom de fase o mesura B, que agrupava les accions del Programa d'Innovació Rural.⁵ Les dues primeres mesures no tenien un caràcter directament productiu, ja que servien per a finançar el funcionament del propi grup; mesura B1, i a la formació, mesura B2. Com veurem més endavant el seu pes en el total d'inversions de la Iniciativa va ser molt petit.

4. Es diu aproximadament ja que en realitat tant l'inici com el tancament dels programes han sofert certs retards.

5. Va existir també una fase A anomenada d'adquisició de capacitats destinada a la posada en marxa dels respectius Grups d'Acció Local i a la preparació del programa de desenvolupament rural.

Figura 2
Els territoris Leader II a Catalunya

Font: Blay, Roquer, 2002, modificat.

Les tres mesures directament productives, que s'emportaren la major part de la inversió i que més responien a l'objectiu de fomentar la diversificació econòmica en el món rural, van ser les mesures B3, que incloïa totes les accions lligades al turisme rural, la B4, dedicada al "suport a les petites i mitjanes empreses, l'artesania i els serveis de proximitat" i la B5, centrada específicament en el suport a la valorització i comercialització de la producció agrària, es a dir a totes aquelles activitats que a partir de la producció agrària i pesquera autòctona permeten obtenir en el propi territori el màxim de valor afegit. Existia, per últim, una mesura B6 que promovia la conservació i millora del medi ambient, del patrimoni i de l'entorn; perseguia promoure una altra de les grans finalitats de Leader, la de la defensa del patrimoni rural, tant des de la vessant natural com de la de tipus cultural: les construccions, el paisatge, les tradicions, el folklore, els costums etc.

Finalment, Leader II contemplava també una mesura C, dedicada a la cooperació transnacional, activitat amb molt poc èxit a Catalunya, com es veurà a continuació.

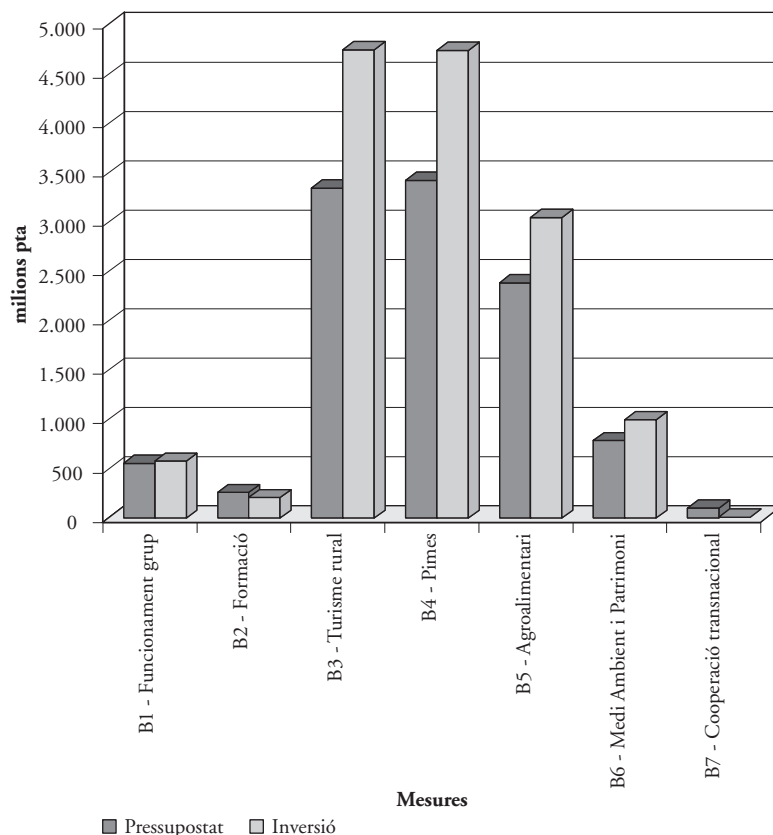
2.3 Els resultats de Leader II, una breu panoràmica

Ja hem estudiat en una altra part amb més detall els resultats de Leader II (Roquer, Blay, Cabistany i García 2005), de manera que aquí n'ofereim només una panoràmica general. El desenvolupament dels 10 programes comarcals va suposar que se subvencionessin 1.289 accions, cosa que va representar unes inversions totals aproximades de 14.322 milions de ptes., és a dir, entorn a 86,1 milions d'euros. A la figura 3 s'ha representat l'inversió total a Catalunya desglossada per mesures, comparant-la amb la pressupostada. De l'observació d'aquest gràfic en destaquen clarament dos fets: en primer lloc, es pot veure el fortíssim predomini de les tres mesures directament productives, de manera que conjuntament van representar més del 87 % de tota la inversió, un 33,1% en cadascuna de les mesures B3 (Turisme Rural), i B4 (Pimes) i un 21,2% a la mesura de suport a les activitats agroalimentàries, B5. En segon lloc, s'observa que la inversió va ser sensiblement més alta que el pressupost i, un cop més, les grans diferències es donen en les tres mesures que acabem d'esmentar. Aquest fet suposa un indicatiu clar de l'èxit de la iniciativa, amb una implicació molt forta del sector privat. Al mateix temps aquest fet indica que els grups van haver d'optar per una menor subvenció per acció.

Pel que fa a la diferenciació comarcal de cadascuna de les mesures (figura 4) es poden veure força bé les especificitats i singularitats de cada zona, molt en la línia del caràcter endogen que es busca en les iniciatives Leader. Així, per exemple, la mesura dedicada al turisme rural és totalment dominant en 3 zones: Salines-Bassegoda, Alt Urgell Sud i Pallars, que corresponen als territoris més pirinencs, més de muntanya, que d'un temps ençà han fet del turisme una de les seves activitats predominants. Convé assenyalar, tanmateix, que la mesura dedicada al turisme rural va representar valors també força elevats a quasi totes les comarques, convertint-se d'alguna forma en l'activitat que més ha quedat vinculada als programes de desenvolupament rural. Aquest és un fet comú a moltes altres Comunitats Autònomes, com el cas d'Aragó (Climent, Frutos, Ruiz, 2000), Castella-Lleó (Martín, 2000), i a províncies com Màlaga (Rodríguez, Larrubia, 2000), etc.

Per la seva banda, es remarcable i molt lògic el pes de la mesura de suport a les Pimes, (B-4), a comarques de vella tradició industrial, com la Garrotxa i el Berguedà, o emergents, com la Conca de Barberà. Més sorprenent és el cas de la Terra Alta i el Massís dels Ports on aquesta mesura presenta valors també elevats. En tercer lloc, destaca l'elevada proporció de la mesura de suport a la indústria agroalimentària a les comarques amb una forta activitat agropecuària del sud del Principat. El cas més significatiu és el del Priorat, on més de la meitat de les subvencions van anar a aquesta mesura, en relació sobretot a l'auge de la producció vinícola (amb dues denominacions tan prestigioses com Priorat i Montsant) però també de producció oleícola, emparada sota la denominació d'origen Siurana. Un bona representació d'aques-

Figura 3
Inversions per mesures a Leader II - Conjunt de Catalunya

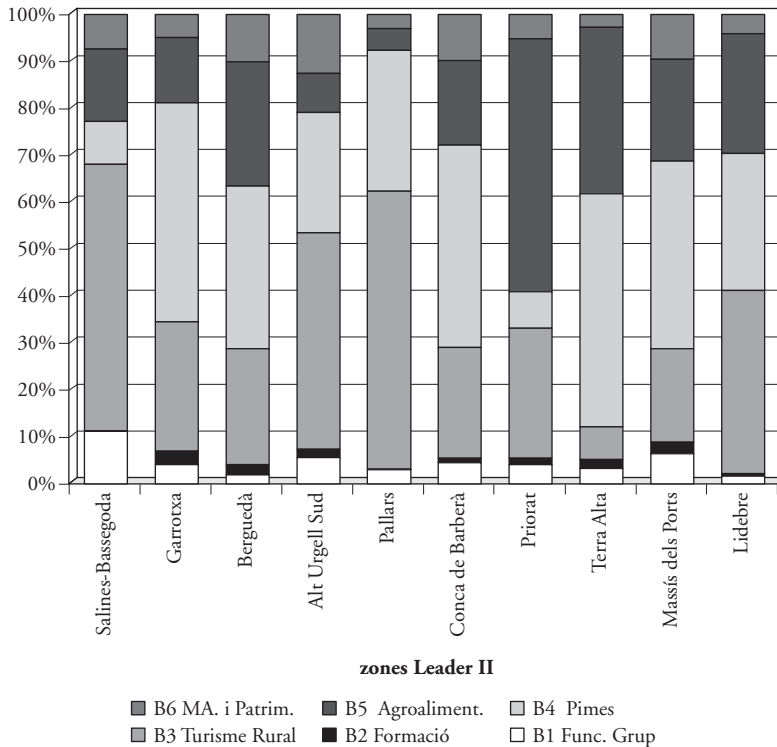
Font: Elaboració pròpia a partir de DARP (2003).

ta mesura s'observa també a les 3 zones de les Terres de l'Ebre, Terra Alta, Lidebre i Massís dels Ports, si bé aquestes dues zones es mostren com les més equilibrades en la distribució de les mesures, reflex, segurament, d'una activitat també força diversificada.

3. Els programes del darrer quinquenni: Leader + i el Proder

A partir de l'any 2001 fins al moment present aproximadament s'han desenvolupat a Catalunya dos programes de desenvolupament rural: la iniciativa comunitària Leader +, continuació de Leader II, i el programa Proder. Dedicarem la part fonamental del article a l'anàlisi d'aquests dos programes.

Figura 4
Distribució per Mesures de la inversió dels grups Leader II (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de DARP (2003).

3.1 Les característiques del programa Leader +

Com acabem de veure, Leader + és la tercera de les iniciatives amb aquest nom i, en el marc de la metodologia Leader, vol incidir en el seu caràcter pilot i, com veurem a continuació, en una estratègia integrada que ha de girar entorn a un o varis aspectes aglutinadors.

Els objectius. Els objectius generals de la iniciativa no variaven substancialment de programes anteriors i eren els següents (DOGC 21/09/2001):

- La valoració del patrimoni natural i cultural.
- La creació de llocs de treball a través d'una millora socioeconòmica i la potenciació dels recursos humans.
- El desenvolupament i valoració de la cadena agroalimentària.
- La modernització i diversificació de la indústria rural.
- La modernització i el desenvolupament integral del turisme rural.

- La consolidació de realitzacions dels Leaders anteriors.
- La consolidació dels GAL ja existents i la millora de la seva gestió i participació.

Observi's com els dos últims objectius semblen assenyalar la voluntat de consolidar els territoris que ja gaudien de Leader II, mentre que el Proder es destinaria més a territoris sense experiència prèvia en la gestió d'aquests programes. Veurem, més endavant, com en bona part així va succeir.

L'estratègia de desenvolupament: els aspectes aglutinats. A l'estratègia de desenvolupament hi trobem la part més important i innovadora de la iniciativa Leader +: la que fa referència a la necessitat que l'estratègia presenti un caràcter integrat i giri entorn d'un o varis aspectes aglutinadors. El text del DOGC, que recull la normativa europea de Leader + diu el següent:

“... ha de ser una estratègia integrada que apliqui un enfocament global concertat basat en la interacció dels operadors, els sectors i els projectes, centrada, en principi, en un aspecte dominant representatiu de la identitat, els recursos i els coneixements tècnics específics desenvolupats en la comarca i la capacitat d'aglutinar tots els operadors i els projectes de diversos àmbits en una mateixa estratègia de desenvolupament” (DOGC, 3478, 21/09/2001, pàg. 14301)

Aquest llarg i complex paràgraf, que no resulta pas fàcil d'interpretar, insisteix en els trets característics de Leader +, “l'enfocament global”, l'existència d'un “aspecte dominant” que ha de ser representatiu de la comarca i “la capacitat d'aglutinar els operadors i els projectes...”. De fet aquesta voluntat integradora es referma una mica més endavant quan es diu: “En cap cas l'estratègia podrà consistir en una acumulació de projectes o en una mera juxtaposició d'intervencions sectorials” (DOGC, 21/09/01, pàg. 14301), en una clara diferenciació sobre el que havia estat Leader II i el que serà Proder, com veurem més endavant.

Per completar i aclarir el significat del llarg paràgraf anterior, la convocatòria assenyalava quins podien ser les aspectes aglutinants. Els quatre primers eren proposats per la Unió Europea, mentre que la el Programa de Catalunya sobre Leader + n'ha afegia dos més. Vet aquí els sis temes proposats (DOGC, 21/09/01, pàg. 14301):

- La utilització de nous coneixements i noves tecnologies que afavorissin l'increment de la competitivitat.
- Millora de la qualitat de vida de les zones rurals.
- Valoració dels productes locals i la seva accessibilitat als mercats. Aquesta va ser, per exemple, l'estratègia del grup del Priorat, centrat sobretot en el vi i l'oli.

- Valoració dels recursos naturals i culturals, estratègia seguida pel grup Lidebre en relació al riu Ebre.
Promoció del territori que li doni una característica de qualitat. Aquesta és, per exemple, l'estratègia del grup de la Garrotxa-Collscabra que ha donat lloc a la creació de l'anomenat "Codi de gestió sostenible".
- Acollida de nova població i de pimes.

Sobre la base d'aquest llistat, cada comarca havia d'assenyalar quin era el seu o els seus aspectes aglutinats (n'hi podia haver diversos). Evidentment alguns són més precisos i altres suficientment amplis per que hi poguessin encabir projectes molt diversos, ja que el repte que si li presentava a cada Grup d'Acció Local era que una estratègia molt específica podia ser molt coherent i integradora però deixar a fora molts possibles beneficiaris, mentre que una estratègia molt oberta podia ser considerada una mera acumulació de projectes. La resposta dels grups fou bastant diversa, ja que alguns, com els que hem vist anteriorment, semblen adscriure clarament a una línia bastant precisa, mentre que altres varen buscar una estratègia més àmplia i menys precisa.

A més de l'aspecte aglutinant, l'estratègia havia de presentar altres característiques, que són les pròpies i ja assenyalades anteriorment de les iniciatives Leader:

- a) Coherència i arrelament a la comarca, especialment des de la vessant socio-econòmica.
- b) Un caràcter pilot mitjançant l'ús de vies de desenvolupament sostenible, mitjançant el desenvolupament de nous productes i nous serveis, a través de nous mètodes que afavoreixin l'explotació dels productes endògens o que facin possible l'enllaç de sectors econòmics allunyats, o que afavoreixin noves formes d'organització i participació.
- c) La seva transferibilitat, és a dir la capacitat de transferir les seves experiències a altres territoris mitjançant el treball en xarxa.
- d) La complementarietat amb altres programes.
- e) La prioritat d'aquelles estratègies que afavoreixin la igualtat d'oportunitats de dones i joves.

Les mesures o actuacions subvencionables. En el marc d'aquesta estratègia global, quines eren les actuacions (allò que a Leader se'n deien mesures) finançables? A més del suport al funcionament del grup, (que constituïa l'actuació a), Leader + contemplava 4 grups d'actuacions o mesures (DOGC, 21/09/01, pàg. 14301):

- b) Accions encaminades a l'agroturisme i el turisme rural,
- c) Accions de suport i la promoció de les petites i mitjanes empreses
- d) Accions de suport a la comercialització, valoració i diversificació de l'activitat econòmica
- e) La millora del medi ambient.

Observi's com, igualment com s'ha vist a Leader II, les subvencions anaven destinades prioritàriament cap als sectors productius, amb l'important afegitó de la millora del medi ambient. Per altra banda, aquesta llista era de fet la que més interessava als Grups d'Acció Local, de manera que, com assenyalàvem anteriorment, es van buscar unes estratègies que permetessin encabir-hi accions pertanyents al quatre grups.

3.2 Característiques del programa Proder

El programa Proder va ser concebut pel Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación (MAPA) i les CCAA durant el període de vigència de Leader II a fi i efecte de poder estendre la metodologia Leader de desenvolupament rural a aquells territoris que van quedar fora de Leader II, però només a les regions d'objectiu I, és a dir aquelles amb un PIB inferior al 75% del PIB comunitari, de manera que no es va poder aplicar a Catalunya. L'èxit, però, del programa va fer que en el període de vigència de Leader +, s'estengués també a aquelles comunitats autònomes fora d'objectiu I que així ho incloguessin en el seu Pla de Desenvolupament Rural (PDR). Es tracta doncs d'un programa espanyol (n'existeix un de similar a Finlàndia, el POMO) que incorpora la metodologia Leader i que es financia a través de diners del PDR. Catalunya va optar per la implantació del programa al territori rural català, de manera contemporània i paral·lela al Leader +, com un complement d'aquest. De fet la convocatòria es féu el mateix dia (el 21 de setembre de 2001) i la selecció prèvia de les zones elegibles eren les mateixes en les dues convocatòries, de manera que cada territori hagué d'optar per adscriure's a un o altre programa, ja que s'establia la incompatibilitat entre ells. La similitud és mantenia en la formació d'un Grup d'Acció Local, i, en general, com deia la convocatòria, amb ... "la gestió mitjançant la metodologia Leader, amb una diagnosi i una estratègia global de desenvolupament, de manera que no es realitzin accions de forma independent ni aïllada" (DOGC, 21/09/01, pàg. 14304)

Malgrat aquesta similitud global amb Leader +, Proder presentava algunes diferències importants, especialment en relació l'estratègia i a les mesures subvencionables. Pel que fa a l'estratègia no es demanava que hi hagués un aspecte dominat i aglutinador, ni tampoc havia de tenir el caràcter de pla pilot, cosa que el fa més proper a Leader II que a Leader +. Pel que fa a les mesures financeres, aquestes procedien del Pla de Desenvolupament Rural de Catalunya, i eren les següents:

- **Mesura p)** Diversificació de les activitats en l'àmbit agrari i afins per augmentar les possibilitats de creació de llocs de treball i d'ingressos alternatius.
- **Mesura s)** Foment del turisme i l'artesania no alimentària.
- **Mesura m5)** Foment de la transformació i comercialització de productes de l'artesania alimentària.

Quadre I

Comparació de les mesures subvencionables dels tres programes

Leader II	Leader +	Proder
A. Adquisició de capacitats	Sí, però només si són nous grups	NO
B1: Suport tècnic al Desenv. Rural	Sí	NO
B2: Formació prof. i suport ocupació	NO	NO
B3: Turisme rural	Agroturisme i turisme rural	S: Turisme i artesanía no alim.
B4: Pimes, artesanía i serveis proxím.	Comerc., valorac. i diversificació activitats	P. Diversificació de les activitats
B5: Valorit. i comercial de prod. agraris	Suport i promoció pimes	G2. Transf. I comerc. prod. agraris AE (idem G2 però minoristes)
B6: Medi Ambient i Patrimoni	Millora Medi Ambient	NO
C: Cooperació transnacional	També amb grups espanyols i catalans	NO

Posteriorment s'hi va afegir una nova mesura del PDR: **la mesura G**: Millora dels processos transformació i de comercialització de productes agraris realitzades per Pimes i Cooperatives, del sector majorista; i una mesura anomenada AE, corresponent a Ajuts de L'Estat, (d'aquí les sigles) destinats a les activitats agro-alimentàries del sector minorista, de manera que la mesura m5 va quedar englobada en aquesta. Així doncs, finalment els grups van gestionar les mesures **p**): Diversificació econòmica, la **s**): Turisme Rural, i les mesures **G i AE**, relatives ambdues al sector agroalimentari (majorista en un cas i minorista en l'altre), de manera que en aquest estudi les considerarem conjuntament.

Al quadre I es comparen les mesures subvencionables de les 2 iniciatives Leader i el programa Proder. Destaca, en primer lloc, el fet que Proder posa l'accent de manera exclusiva en les accions productives, ja que no es contempla ni el suport a la gestió i funcionament del grup, de manera que van ser el promotors del GAL, habitualment el Consells comarcals, el que van haver de córrer amb aquesta gestió, ni tampoc les mesures de millora del medi ambient. Així doncs, Proder apareix com un programa de metodologia Leader però amb una finalitat molt més enfocada cap al sectors productius i, per tant, cap a la iniciativa privada. Pel que fa a les mesures productives, si bé els sectors s'agrupen d'una manera una mica diferent (per exemple a Leader + no existeix una mesura específica de suport a la producció i comercialització de productes agraris), resulten molt semblants als tres programes.

Convé destacar, per últim, que les dues iniciatives Leader preveien el suport a la cooperació entre grups, amb la diferència que mentre a Leader II s'havia

de fer només amb grups d'altres països europeus, a Leader + es va estendre a qualsevol grup espanyol, tant català, com d'altres Comunitats Autònomes.

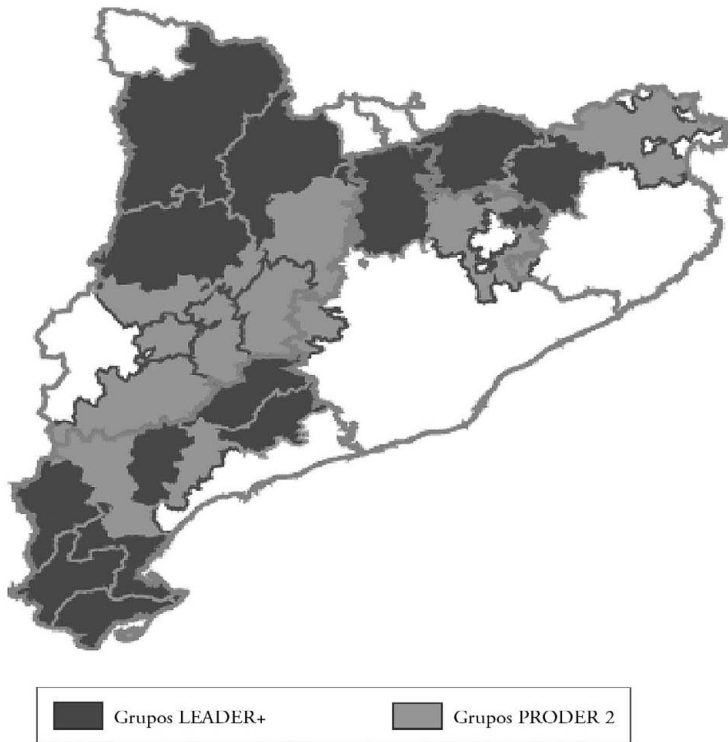
3.3 Els territoris Leader + i Proder

Ja s'ha assenyalat amb anterioritat que les convocatòries de Leader + i de Proder contemplaven una selecció prèvia de 20 comarques susceptibles de poder-se acollir a la metodologia Leader, que eren les següents: Alt Camp, Alt Urgell, Alta Ribagorça, Baix Ebre, Berguedà, Conca de Barberà, Garrigues, Garrotxa, Montsià, Noguera, Pallars Jussà, Pallars Sobirà, Pla d'Urgell, Priorat, Ribera d'Ebre, Ripollès, Segarra, Solsonès, Terra Alta i Urgell. A més assenyalava també la possibilitat d'incloure municipis d'altres comarques limítrofes amb les 20 preseleccionades. De resultes de tot això, en van néixer 12 territoris que van optar per Leader + i 10 per Proder, tal com pot veure's al mapa de la figura 5. De l'observació d'aquest mapa podem destacar diversos aspectes. En primer lloc, es pot veure que, com preveia la convocatòria, els territoris Leader + són majoritàriament els 10 que ja havien gestionat Leader II, amb l'excepció de Salines-Bassegoda inclòs ara en el grup molt més gran del Proder de l'Alt Empordà, i amb l'afegit de 3 territoris nous: Alt Camp, Ripollès i Montsec. En canvi els grups Proder corresponen a territoris que no havien gestionat fins aleshores cap programa de desenvolupament Rural, amb l'excepció del petit grup ja esmentat de Salines i de 3 municipis de la Ribera d'Ebre que havien format part del grup Lidebre.

Per altra banda, la majoria de territoris porten el nom d'alguna comarca, però no sempre és així, ni els límits són sempre coincidents amb aquesta. Set zones Leader, Alt Camp, Alt Urgell, Berguedà, Conca de Barberà, Priorat, Ripollès i Terra Alta, es corresponen exactament amb els límits comarcals, i això mateix passa amb 4 Proder, Pla d'Urgell, Ribera d'Ebre, Solsonès i Urgell. Per altra banda, tres zones Leader no tenen res que veure amb els límits comarcals, dos ja existents a Leader II, Massís del Ports i Lidebre, i el nou grup del Montsec, que inclou municipis d'aquesta serralada pertanyents al Pallars Jussà i a la Noguera, mentre que la resta d'aquest comarca ha gaudit de Proder. Tot això va provocar la modificació del grup Leader del Pallars, que perdia una part del Jussà, alhora que incorporava l'Alta Ribagorça.

Alguns altres territoris inclouen comarques senceres amb l'afegit de municipis limítrofs d'altres comarques. Aquest és el cas del grup Leader de la Garrotxa que incorpora els tres municipis de la subcomarca osonenca del Collsacabra, de manera que el nom del grup ha passat a ser el de Garrotxa-Collsa-cabra, i dels Proder de Les Garrigues, que inclou alguns municipis de la zona de secà del sud del Segrià, i de la Segarra-Anoia, que a més de la comarca lleidatana, inclou tota la rodalia de Calaf, és a dir l'Alta Anoia.

Figura 5
Els territoris Leader + i Proder de Catalunya

Font: Célula de Animación y Promoción del desarrollo rural.

Finalment, trobem 3 territoris Proder una mica peculiars; són els de l'Alt Empordà, Muntanyes del Baix Camp i Osona, que pertanyen a 3 comarques no incloses en la preselecció i que només agrupen els municipis rurals d'aquestes.

De tot això en resulta, tal com es pot veure al quadre 2, que entre els dos programes el nombre de municipis afavorits van ser una mica més de la meitat dels de Catalunya, amb una superfície que suposa 2/3 del territori català, però només el 10 % de la seva població.

3.4 Una aproximació als resultats del programa Proder

En el moment actual es pot donar per pràcticament acabat el programa Proder, mentre que encara resten algunes actuacions del Leader +, de manera que coneixem ja els resultats més o menys provisionals de Proder però encara no els de Leader +, de manera que aquesta part versarà només sobre els resultats del primer programa. Per aquesta finalitat comptem amb una publicació

Quadre 2 Superfície i població dels territoris Leader + i Proder

Programa	Municipis	Superfície	Població	Densitat
Leader+	244	12.921	364.888	28,2
Proder	260	7.686	240.704	31,3
TOTAL	504	20.607	605.592	29,4
Catalunya	942	32.106,5	6.343.110	197,6
% sobre Catalunya	53,5	64,2	9,6	
Leader II	165	8410	266.525	31,7

Font: IDESCAT, DARP i Celula.

del DARP feta arran del Congrés del Món Rural de l'any 2006 (DARP 2006), així com el llistat d'alguns programes.

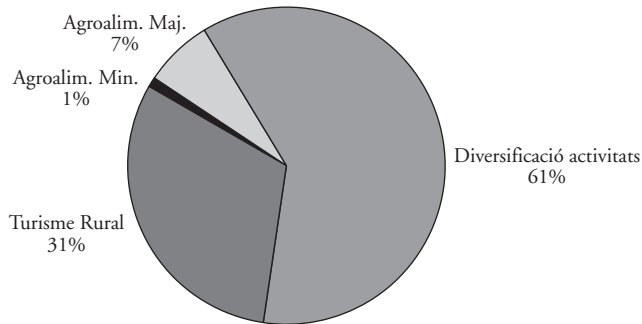
Els resultats globals de Proder. Tenint en compte els resultats conjunts de les 10 zones Proder, resulta que el nombre d'accions subvencionades va ser de 1.387 amb una inversió total d'uns 184,1 milions d'euros, cosa que representa una mitjana d'uns 132.600 euros per acció. Observi's el volum força modest de la inversió mitjana, un fet molt lògic ja que es tracta de ajudar als petits i mitjans emprenedors. Aquesta inversió total va rebre una subvenció de 43,9 milions d'euros, cosa que representa quasi el 24% de la inversió total, un valor força més baix que el de la subvenció màxima que era del 35%, producte segurament del gran nombre de peticions i d'una estratègia "repartidora" per part dels grups.

Pel que respecta a la distribució de les inversions per mesures (Figura 6), destaca de manera clara el fort predomini de la mesura dedicada a la Diversificació de les activitats, pràcticament 2/3 de les inversions totals, un fet que no ens ha de sorprendre massa, ja que l'amplitud d'aquesta mesura permet englobar un gran nombre d'activitats molt diverses

Un paper més modest, però encara rellevant l'ofereix el sector turístic, que representa el 31 % de les inversions totals. Respecte a Leader II, hi ha un clar retrocés d'aquesta mesura, cosa perfectament explicable si es té en compte que Proder s'estén per comarques on l'activitat turística juga un paper força escàs, especialment les de les planes lleidatanes.

Crida l'atenció, en canvi, la molt baixa proporció de les dues mesures dedicades al sector agroalimentari, ja que entre les dues només representen aproximadament el 8% de la inversió total, un fet força sorprenent si es té en compte que a algunes d'aquestes comarques Proder aquest sector té un pes molt important. L'explicació d'aquesta aparent anomalia es pot deure a diverses raons: en primer lloc convé recordar que una part de aquesta agroindústria està en mans d'empreses grans que es troben excloses dels ajuts d'aquests programes comarcals de desenvolupament; en segon lloc, cal tenir en compte que unes de les grans beneficiàries d'aquesta mesura solen ser les cooperatives, que són molt

Figura 6
Distribució de les Mesures de Proder a Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de DARP 2006a.

mes importants a les terres tarragonines, comarques majoritàriament Leader, i força menys a les comarques centrals, on trobem la majoria dels territoris Proder; en tercer lloc, mitjançant l'anàlisi dels expedients, hem pogut constatar que en algunes comarques s'han inclòs en la mesura Diversificació, la més àmplia de totes, activitats que probablement podien haver encaixat en les mesures agroindustrials. Finalment, convé tenir en compte que al PDR existeixen altres mesures no incloses a Proder a les quals es podien acollir aquestes empreses.

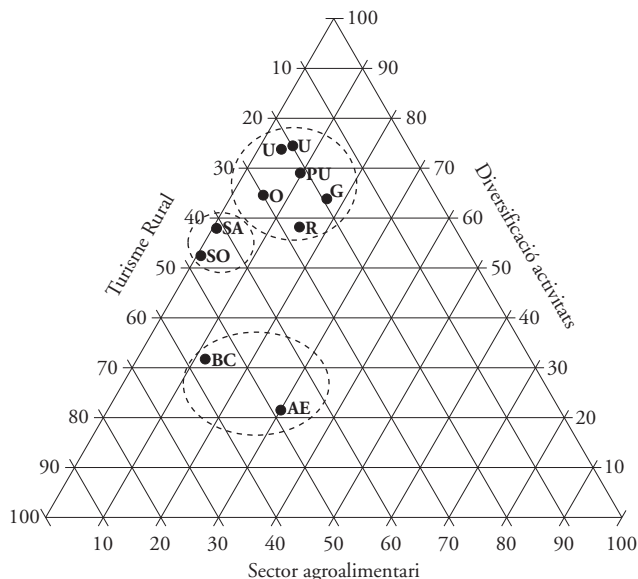
Les diferències comarcals. Les 10 zones Proder mostren algunes diferències importants tant en el percentatge mitjà de subvenció, com, sobretot, en la distribució de les accions per mesures.

Quadre 3
Inversió i finançament dels grups Proder

Grup	Inversió	Finançament	% finanç.
Alt Empordà	14.035.244	4.257.699	30,3
Baix Camp	10.053.719	3.089.481	30,7
Les Garrigues	20.982.669	5.029.249	24,0
La Noguera	17.715.578	3.594.575	20,3
Osona	20.523.188	4.242.211	20,7
Pla d'Urgell	21.275.957	4.405.661	20,7
Ribera d'Ebre	12.823.031	3.181.320	24,8
Segarra i Alta Anoia	25.344.140	5.638.825	22,2
Solsonès	17.649.446	4.308.358	24,4
Urgell	23.665.023	4.492.433	19,0
Total	184.067.995	42.239.812	22,9

Font: DARP, 2006.

Figura 7
Distribució grups Proder per mesures

Font: Elaboració pròpia a partir de DARP 2006a.

Pel que fa al grau de subvenció (quadre 3), es va des de valors al voltant del 20% fins a 30%, si bé són majoria les comarques amb una mitjana de subvenció més propera al primer valor, cosa que explica que la mitjana catalana sigui d'un 23%. En general, doncs, el grups d'acció local han tendit cap una subvenció més baixa, cosa que pot ser deguda a tres fets que poden ser complementaris: una mostra de l'elevat dinamisme de la comarca, l'èxit de la pròpia iniciativa i la voluntat de cobrir i satisfer el màxim nombre de sol·licituds.

En relació amb la distribució de les inversions segons mesures, les diferències són també visibles. Sumant en un sol grup les dues mesures relatives al sector agroalimentari, les mesures es redueixen a tres, de manera que permet veure les diferències a través de l'anomenat diagrama triangular i establir una tipologia (figura 7)

A través del diagrama es poden establir tres tipus: a) un primer tipus caracteritzat per un predomini molt alt de la mesura de diversificació de les activitats i una presència molt escassa de les altres dues mesures, especialment de la agroalimentària. Es tracta de sis territoris pertanyents a la Depressió central, des d'Osona fins a les terres de la plana de Lleida, a més de la Ribera de l'Ebre. Són comarques on l'activitat turística és en general escassa, de manera que els resultats en aquest cas són força lògics, mentre que crida l'atenció la baixa proporció del sector agroalimentari, ja que són comarques amb

forta presència d'aquestes activitats. Quan s'han comentat els resultats per a tota Catalunya ja s'ha intentat donar alguna explicació d'aquesta aparent anomalia.

Un segon tipus, format per les zones del Solsonès i Segarra-Alta Anoia, presenta encara un cert predomini de la mesura de diversificació econòmica, entre 50% i 60%, un bon paper de les inversions en turisme rural (entre 40% i 50%) i una absència quasi total de les mesures centrades en el sector agroalimentari, que en el cas del Solsonès és només del 0,3%. L'estructura econòmica d'aquestes comarques, especialment del Solsonès, explicaria aquesta distribució, tot i que una vegada més sorprèn aquesta proporció tant baixa de les inversions en activitats agroalimentàries.

Finalment, el darrer tipus correspon als territoris de L'Alt Empordà i les muntanyes del Baix Camp, caracteritzat pel un cert predomini del turisme i una proporció més modesta dels altres dos. Un cert caràcter muntanyós dels dos territoris i, sobretot, la seva proximitat o immediatesa al litorals turístics de la Costa Brava i Costa Daurada respectivament semblen ser els factors que expliquen aquesta distribució.

4. Unes valoracions finals a manera de conclusió

Arribats a aquest punt, convé concloure amb unes valoracions/reflexions sobre l'èxit d'aquests programes de desenvolupament, sobre el seu impacte en els territoris afavorits; es necessari també que ens interroguem fins a quin punt s'ha estat fidel als plantejaments de la metodologia Leader o s'han pres més aviat com a simples instruments de subvenció, i, en últim terme, fins a quin punt aquests programes han creat una nova consciència de les potencialitats del territoris rurals i han estimulat a la seva població a aprofitar-les, a contribuir a un autèntic desenvolupament endogen.

En primer lloc, crec que es pot afirmar que els programes europeus que acabem d'estudiar, tot i ser una part molt petita de tot el que es destina a desenvolupament rural, han assolit un notable èxit en termes econòmics i també socials i un gran prestigi, de manera que la metodologia Leader s'ha convertit en una referència pel desenvolupament rural arreu del món.

Aquest èxit el podem concretar en aspectes diversos:

En primer lloc, com ja hem vist, a la majoria de comarques les inversions han superat les previsions fetes, cosa que indica una bona resposta dels agents econòmics del territori.

Evidentment, aquests ajuts han fet possible la creació de noves empreses i noves activitats, l'auge del turisme rural n'és una prova evident, alhora que ha permès la consolidació i la modernització d'altres ja existents. Evidentment, no s'han creat activitats només per a rebre una subvenció, però l'existència d'aquests ajuts por haver acabar de decidir a tirar-ho endavant, a emprendre altres activitats complementàries, a modernitzar les ja existents, etc.

En relació amb el que s'acaba de senyalar, Leader i Proder han contribuït a la consolidació/creació de llocs de treball, amb l'important fet que s'han aconseguit amb inversions relativament modestes com ja hem vist.

Un altre efecte positiu ha estat el de la presa de consciència de les potencialitats del propi territori, de les possibilitats dels recursos propis. Podríem dir que ha contribuït a l'autoestima territorial.

En aquesta mateixa línia, les iniciatives Leader han afavorit la preservació del patrimoni natural i cultural i, el que és més important, han ajudat la població del territori a valorar-los encara més.

Per altra banda, la formació dels grups locals i altres accions dels programes de desenvolupament del territori poden haver actuat com a afavoridor de l'associacionisme comarcal, reforçant un cop més la percepció de pertinença a un territori.

Al mateix temps, els programes comarcals de desenvolupament rural han estimulat les accions promogudes per dones i joves (un fet molt perceptible per exemple en el turisme rural), ajudant a fixar en aquests territoris aquests grups de població tant afectats en el seu dia per l'èxode rural.

En un sentit similar, ens podem preguntar fins a quin punt aquests programes poden haver frenat aquest despoblament rural. De fet assistim des de fa un temps a una certa recuperació demogràfica de molts nuclis rurals, fruit sens dubte de diversos factors, entre els quals ben segur que trobem aquests programes en tant que han permès crear llocs de treball, com ja s'ha indicat.

Al marge d'aquests indubtables efectes positius, convé també que ens preguntem fins a quin punt s'ha estat fidel a la metodologia Leader. El primer que s'ha d'assenyalar és que les diferències són apreciables no sols entre els programes sinó també entre les comarques que les han aplicat, de manera que el que veurem a continuació només vol ser una visió i una reflexió general, sense tenir en compte aquestes diferències que requeririen estudis més acurats i més desagregats.

Seguint les diverses característiques de la iniciativa Leader vistes anteriorment, es pot afirmar que el caràcter endogen ha estat força present, ja que han estat nombroses les actuacions basades, d'alguna forma, en les potencialitats i especificitats de cada territori.

L'aplicació d'una estratègia de "bottom-up" sembla haver resultat més reeixida i això per diverses raons externes i internes. Entre les primeres convindria assenyalar l'existència d'un excés de directives provinents de les diverses administracions, cosa que ha limitat l'autonomia dels GALS, alhora que suposava una burocratització excessiva. A l'interior dels Grups d'Acció Local sovint ha pesat excessivament el pes del sector públic, especialment de l'entitat pública promotora, normalment el Consell Comarcal. Certament s'ha de reconèixer la seva aportació molt valuosa en la fase de preparació del programa, però potser per aquest fet, sovint aquests programes comarcals de desenvolupament rural han estat vistos per la població com "unes subvencions que dona el Consell Comarcal". Per altra banda, també s'hauria de valorar el paper jugat per el

CEDER, és a dir l'oficina tècnica encarregada de la gestió del programa. Ens certs casos han tendit a actuar massa com a finestretes administratives, mentre que en altres casos han estat els veritables impulsors del programa. Convé assenyalar en descàrrec d'aquests tècnics que la feina burocràtica els ha portat una enorme quantitat de temps, fruit, com ja s'ha assenyalat de l'excés de burocràcia.

Un altre tema de discussió és el del caràcter innovador de les accions, especialment important a Leader II, però també a Leader +.⁶ En primer lloc pel propi concepte d'innovació, ja que una mateixa acció pot ser innovadora en certes comarques i ser-ho molt menys en altres. I fins i tot en el si d'una mateixa comarca pot haver-hi diferències entre municipis; així per exemple la creació d'una botiga o un restaurant en un petit poble on no n'hi havia cap ja es pot considerar per si mateixa una acció innovadora. En segon lloc, una estratègia que només tingui en compte les accions veritablement innovadores pot deixar fora molts possibles beneficiaris, amb la impopularitat que això pot representar pel programa i les seues gestors. Finalment, els grups assenyalen sovint que les accions innovadores són sovint aquelles amb més risc i per tant aquelles que poden tenir més dificultats en el mercat financer.

També resulta molt necessari valorar fins a quin punt s'ha respectat allò que en diem l'aspecte dominant i aglutinador de la iniciativa Leader +. Ja s'ha vist anteriorment que cada grup va haver de buscar una estratègia que dintre dels aspectes assenyalats per la normativa permetés acollir el màxim nombre d'actuacions. Però més enllà d'això, el que convé veure és si s'ha mantingut la fidelitat a aquesta estratègia. A falta de conèixer amb detall totes les accions de Leader +, la sensació és que amb l'excepció d'alguna comarca, per exemple el ja esmentat de la Garrotxa a través d'un aspecte aglutinat basat en la qualitat i alguna altra, la pràctica ha portat, i segurament no era gaire possible d'altra forma, a que les actuacions fossin molt diverses i relativament poc connectades amb aquest aspecte dominant o aglutinador. Dit d'altra forma, sembla com si aquest aspecte hagués servit més aviat en la fase de fixació de l'estratègia i molt menys en l'aplicació del programa.

En resum, a falta d'una anàlisi més acurada i més detallada de cada programa i cada territori, es pot afirmar que l'èxit ha estat més econòmic que de mètode. Més enllà d'això, resta encara un interrogant més important. Es tracta d'esbrinar si aquests programes han estat capaços de generar un veritable procés de desenvolupament, de manera que l'economia comarcal pugui continuar la seua expansió al marge i més enllà d'aquests ajuts, que en tot cas segurament continuaran a través del nou programa europeu conegut com a Feader. La resposta a aquest interrogant requerirà potser una major perspectiva temporal i, al mateix temps, estudis més acurats, més específics, per part

6. Pot veure's una relació de les accions més innovadores de tots els territoris Leader II i Leader +, així com d'algunes zones Proder, al web de la Célula de Promoción y Animación al Desarrollo Rural (<http://www.redrural.mapya.es>) i a DARP (2006,b).

dels grups de recerca que des de diverses disciplines estan treballant aquest tema a Catalunya.

Bibliografia

- BLAY, J. i ROQUER, S. (2002). “El auge del turismo rural en las zonas de montaña mediterránea de Cataluña en relación con la aplicación de la iniciativa comunitaria Leader II” a *Los espacios rurales entre el hoy y el mañana. Actas del XI Coloquio de Geografía Rural*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cantabria, pàgs. 523-533.
- BLAY, J. (2004). “L’experiència de Leader-II a les Terres de l’Ebre. Valoració dels principals resultats”, a PRADILLA, M.A. (ed.): *Història i Territori a les comarques de la Diòcesi de Tortosa*, Benicarló, Onada edicions, p. 67-82
- CLIMENT E, FRUTOS, L. M., RUIZ, E. (2000). “La iniciativa comunitaria Leader II y el desarrollo rural: el caso de Aragón”, a GARCÍA, F., LARRUL, F. i MAJORAL, R. (2000): *Los espacios rurales en el cambio de siglo: incertidumbres ante los procesos de globalización y desarrollo-X Coloquio de Geografía Rural de España*, Lleida, p. 606-614.
- COMISIÓN EUROPEA (1988). *El futuro del mundo rural. Comunicación de la Comisión al Parlamento y al Consejo*, Bruselas. Comisión Europea.
- DEPARTAMENT D’AGRICULTURA, RAMADERIA I PESCA (DARP) (s.d.). *Iniciativa comunitària Leader II a Catalunya*, DARP-Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- DARP (2003). “Llistat d’expedients amb certificació des de l’1/07/1995 al 14/01/2003”, Direcció General de Desenvolupament Rural del Departament d’Agricultura, Ramaderia i Pesca de la Generalitat de Catalunya (document mimeografiat).
- DARP (2006,a). *Programa Proder, Catalunya 2000-06*, Barcelona.
- DARP (2006,b). *Premis Rural 06. Iniciativa Comunitària Leader Plus i Programa Proder*, Barcelona.
- GARCÍA GARCÍA, Alexandre (2003). *El turismo como factor de desarrollo rural: El Programa Leader II (1994-1999) en Cataluña*, trabajo de programa de doctorado “Planificación territorial y Desarrollo Regional, Universidad de Barcelona (mimeografiat).
- GRUP D’AVALUACIÓ DE POLÍTIQUES AMBIENTALS I TERRITORIALS (2003). *Evaluación intermedia del Programa de Desarrollo Rural de Cataluña, 2000-2006*. Barcelona, UB (informe no publicat).
- MARTÍN, Mª I. (2000). “El turismo rural en Castilla-León. Análisis territorial”, a GARCÍA, F., LARRUL, F.; MAJORAL, R. (2000). *Los espacios rurales en el cambio de siglo: incertidumbres ante los procesos de globalización y desarrollo-X Coloquio de Geografía Rural de España*, Lleida, p. 327-334.
- OBSERVATORIO EUROPEO LEADER-AEIDL (1997). *Guía metodológica para el análisis de las necesidades locales de innovación*. Bruselas, Comisión Europea, AEIDL.

- OBSERVATORIO EUROPEO LEADER-AEIDL (1999). La competitividad territorial. Construir una estrategia de desarrollo territorial con base en la experiencia de Leader. Innovación en el medio rural. Nº 6, fascículo 1.
- OBSERVATORIO EUROPEO LEADER-AEIDL (2001). Leader, de una iniciativa a un método. Comisión Europea/ Observatorio Europeo Leader/AEIDL (en CD).
- RAMOS; Eduardo, coord. (1999). *El desarrollo rural en la agenda 2000*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Serie estudios, nº 40, Madrid.
- RODRÍGUEZ, S., LARRUBIA, R. (2000). “Desarrollo y diversificación productivas en el medio rural. Los programas Leader en la provincia de Málaga”, a GARCÍA, F., LARRUL, F; MAJORAL, R. (2000). *Los espacios rurales en el cambio de siglo: incertidumbres ante los procesos de globalización y desarrollo-X Coloquio de Geografía Rural de España*, Lleida, p. 706-715.
- ROQUER, S., BLAY, J., CABISTANY, R. i GARCÍA, A. (2005). “Els programes Leader a les zones de muntanya de Catalunya”, *Millars, espai i història*, 28, 198-212
- ROSSELL, J. i altres (2001). *Evaluación ex-post del programa Leader II de Catalunya*. Barcelona, UAB (informe no publicat).
- VILADOMIU, L. i altres (2003). *Evaluación intermedia del programa Leader + de Catalunya, 2000-2006*. Barcelona, UAB (informe no publicat).
- VILADOMIU, L. (2003). “Noves tendències en el desenvolupament rural a Europa”, *Quaderns Agraris*, 28, p. 21-36.

Principals Webs utilitzades

- Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (DOGC):
<http://www.gencat.es/diari>
- Diario Oficial de las Comunidades Europeas (DOCE):
<http://europa.eu.int/eur-lex/es/oj/index.html>
- Celula de Animación y Promoción del Desarrollo Rural:
<http://www.redrural.mapya.es>
- Comisión Europea-Agricultura:
http://europa.eu.int/comm/agriculture/index_es.
- Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación:
<http://www.mapya.es>
- Unidad Española del Observatorio Europeo Leader:
<http://redrural.tragsatec.es>
- Observatorio Europeo Leader:
<http://www.rural-europe.aeidl.be>